

GÁNGÓ GÁBOR

HATALOM ÉS EROTIKA KRÚDY GYULA MONARCHIÁJÁBAN

Ferenc József viszonya a magyarokhoz, amint ezt a jelen írás láttatni szeretné, áterotizált viszony Krúdynál. Kelemen Zoltán elemzi egy tanulmányában a történelmi Krúdy-regények régi Habsburg uralkodóinak csökkent szerelmi potenciálját:¹ ehhez képest mintha azt akarná mondani Krúdy, hogy Ferenc József viszont volt „olyan legény”, hogy a magyarokat igazán meghódítsa.

Krúdy regényeiből, például a *Nagy kópéból* az bontakozik ki, hogy a viktoriánus korszak szemérmes-titkolózó, füledt légkörének alakításában együtt munkálkodott uralkodó és alattvaló.² Egy viszonylag korai műben, a *Ferenc Jóska* (1913) című novellában is a fiatal uralkodó a maga férfias vonzerejének tudja be az első feléje közeledő női gesztust (amelynek ellenpontjával ott a közvetlen utalás az emigráció szervezkedésére).³

Vegyük szemügyre, miképpen hódította meg Ferenc József – Budapestet!

Krúdynál Budapest női vonásokkal van felruházva, olyan nőnek ábrázolja a várost, akinek élettörténete az ártatlanságtól a romlottságig alakul. A bűnbeesés fordulata a békeévekhez köthető.

Kezdetben:

Budapest naiv, mondjuk, hajadonkorát élte, szíve telve áhítattal az élet szépségei és örömei után, a lelke oly jóra való, mint a gyermekkertészneké.⁴

1 KELEMEN Zoltán, *Gondolatok az Arnyékkirály és a Mohács című Krúdy-regények közötti összefüggésekről* = *A „szükséges népszövetség” a művelődés történetében. Irodalmi-kulturális érintkezések a Monarchiában*, szerk. FRIED István, JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke – Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 1996, 62–68.

2 KRÚDY Gyula, *Nagy kópé* = Uő., *Utazások a vörös postakocsin*, I, szerk., szöveg-gond. BARTA András, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 315, 347–348.

3 KRÚDY Gyula, *Ferenc Jóska* = Uő., *Szerenád. Válogatott elbeszélések 1912–1915*, szerk., szöveg-gond. BARTA András, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 229–230.

4 KRÚDY Gyula, *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* = Uő., *Aranyidő*, szerk., szöveg-gond. BARTA András, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 8.

Később „A szende szűz, aki a hatvanas években boldogan utánozta a kereskedők és iparosok bálján látott Erzsébet királyné hajkoszorúját, karcsúságát – széles szájú, mohó, féktelen nőszemély lett”,⁵ és „A kurtizánná lett, rafinált város elfelejtette a győztes katonát, akinek keblére vetette magát tapasztalatlan üdeségében, mikor az diadalmasan bevonult a városba”. Krúdy a neoabszolutizmus korát a legyőzöttség tény-szerűségében ábrázolja: Pest ártatlanságát Ferenc József e „bevonulása” vette el. Majd Pest megkérte a maga szépségének árát:

Pest egyszerre levetette szerény álarcát, és évről évre több ékszer rakott magára, túl hangossá lett az igénytelenke, hazárddá a takarékos, kifejtett mellét mutogatta a zárdai szigorúságban felnevelkedett hajadon.⁶

Erzsébet királyné mint összmonarchiai szépségszimbólum közkeletű toposz: Krúdy egészíti ki a képet azzal, hogy Ferenc Józsefet hangsúlyos férfi sexussal ábrázolja, és férfifűzlésének sajátosságaiba fordítja le a magyarok, illetve Pest iránt érzett ellenszenvét. Ferenc József kedvencei „az izmos tiroli nők” voltak, a pesti nők akkor lehettek volna vonzóbbak, ha „már Ferenc József idejében mutogatni kezdik hatalmas lábszáraikat”, és Pest akkor tapinthatott volna rá Ferenc József férfiaságára, ha a mulatók és a színházak „a szitakötőlengé táncosnő helyett tenyeres-talpas balerinákat”⁷ szerződtetnek. Krúdy nem hagy kétséget afelől, hogy az idegenség feloldhatatlan osztrák és magyar nőideál között. Az *Ady Endre éjszakái* címmel közreadott szövegek között olvasható annak a hölgynek a portréja, aki az osztrák ízlésnek megfelelt Krúdy szerint. Ő volt „a megtermett Hédidédi, akinél talán nő még nem volt büszkébb bajnoki vállaira és sok kilós kebleire. A hús bálványnöje volt ez a hengegő bécsi lány, aki leginkább lókupecekkal szeretett üldögelni. Pepitanadrágos bécsi fiatalemberek keresték fel a löversenyek idején... Csak megvető pillantása volt az éhenkórász pesti hírlapírók részére.”⁸ „[...] a boldog házasság egyetlen biztosítéka a testes női alkat” – mondja Bohumil Hrabal *Táncórák idősebbeknek és haladóknak* című regényében a császári család kuszálódott érzelmi életéről szólva,⁹ és en-

5 *Uo.*, 76.

6 *Uo.*, 75.

7 *Uo.*, 74.

8 KRÚDY Gyula, *Ady Endre éjszakái*, s. a. r., utószó FÁBRI Anna, Helikon, Budapest, 1989, 66.

9 Bohumil HRABAL, *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*, ford. HOSSZÚ Ferenc = *Uo.*, *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*, Európa, Budapest, 1982, 18.

nek tükrében kézenfekvő a tanulság: Krúdy a *galanterie* nyelvén is okát adta annak, miért nem volt tartós a magyarok és az osztrákok házassága. Ferenc József férfiaságáért lelkesedni – egy Krúdy-regényben érdekből történhet csak. Ezt fejezi ki ironiával a *Boldogult úrfikoromban* azon részlete, ahol a pesti éjszakai nőcskék figyelmét vonja magára Ferenc József férfias arca – az aranyakon.¹⁰

Ferenc József egyszerre saját és idegen, beilleszkedő és kivételezett Krúdynál: emelkedettség és trivialitás keveréke, cseh és galíciai Ferenc József-kép olyan elegye, amelyet Márai Sándor is átvesz tőle. Ferenc József virzsínia szivart szí Krúdynál, de olyant, amelyet számára „extra gyártanak a magyarországi dohánygyárakban”.¹¹

Ezen túlmenően Ferenc József a Krúdy-Monarchiában is két dolgot szimbolizál, mint bárhol másutt a Monarchia-irodalomban: a rendet és a civilizációt. Amint a *Boldogult úrfikoromban* című regényben mondják: „azóta felborult minden rend a világon” (1126). Ugyanakkor ugyanitt látható az érem másik oldala is, az eltűnt anyagi civilizáció Kacs-kovics úr monológjában: „– Nincs már igazi »sercli« a világon [...]. Bolond mindenki, aki túlélte Ferenc Józsefet” (1129). A *Kékszalag hőse* Ferenc Józsefje szintén a rendszert megtestesítője:

Az étkezés terén ugyancsak nem tesz engedményeket az élet változatos körülményeinek Alvinczi Eduárd, mint ahogy Ferenc József se változtat tányért, evőeszközt vagy poharat, akármerre jár a világon.¹²

Illendőség, kényelem, pontosság, csendesség, hit: ezek a kulcsszavai annak a leírásnak a *Hét bagoly* című elbeszélésben, amelyben Krúdy azokról az időkről beszél, amikor „Ferenc József vigyázott a dolgokra”.¹³ Az uralkodó, mint az illik, egyenesen a Gondviselés szerepét veszi magára:

[...] mindenki hosszú életkort ért Magyarországon Ferenc József uralkodása alatt. Egészséges, piros arculatú, ropogós izomzatú, kemény katona az uralkodó, nem engedi egykönnyen meghalni alattvalóit sem. (466)

10 KRÚDY Gyula, *Boldogult úrfikoromban* = Uő., *Nyolc regény*, szöveggyond., jegyz. FÁBRI Anna, Szépirodalmi, Budapest, 1975, 1164–1165.

11 IDÉNY KELEMEN Zoltán, *Két atya-kép között* = *Rejtett párbeszéd. Osztrák-magyar-közép-európai irodalmi párhuzamok és érintkezések*, szerk. FRIED István, SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 2000, 126.

12 KRÚDY Gyula, *Kékszalag hőse* = *Utazások...*, II, 384.

13 KRÚDY Gyula, *Hét bagoly* = *Aranyidő*, 467.

Ferenc József személyében jelképezi a leáldozó birodalmat, például a *Mit látott Vak Béla szerelében és bánatban* című regényben, ahol szó szerint megtestesíti a birodalom hanyatlását (9). Az elmúlás közelítése védtelenné, és a kiszolgáltatottságban rokonszenvenessé tesz – az előhang leírásában Krúdy még „a negyvennyolcas, öreg honvédek” (8) emlegette, később viszont a Deák-szobor utal a történeti korfordulókra. Krúdy a *Jockey Clubban* többször is „Öregúr”-nak nevezi Ferenc Józsefet, vagyis azzal a megszólítással, ami Deák Ferencnek járt ki.¹⁴

Erzsébet királynét Jókai emelte magyar irodalmi témává, és Erzsébet mint szimbólum a Jókai-féle eszményítéstől kezdve szinte minden regisztert felmutat a Monarchia-irodalomban. Egy frivol ellenpontot említve, *A tulajdonságok nélküli ember* főhősének, Ulrichnak a szeretője, Leona prostituált, akit Musil szépségére nézve Erzsébet királynéhoz hasonlít.¹⁵ S idézhetünk későbbi motívumokat is a magyar Monarchia-irodalomból, például Máraitól, aki *Az igazi*ban így ábrázolja egy helyütt a cselédlányt, a végzet asszonyát: „Áldozó Judit ezen a képen két hajfonatát feje köré csavarta, mint Erzsébet királyné.”¹⁶ *A gyertyák csonkig égnek* című regényében pedig maga leírja a császárné epifániáját a gyermek regényhős szemszögéből.¹⁷

Erzsébet királyné igazi magyar regényköltője azonban Krúdy Gyula, aki nemcsak a „mamát”, mint Márai hőse, de jóformán minden magyar nőt hozzá mér és hasonlít. Krúdynál Erzsébet királyné minden magyar asszony szépségének mércéjévé és elérhetetlen viszonyítási pontjává vált. Maga a korszak is ilyen volt: „Egy túlfűtött korszak, amelyben minden úgynevezett úriasszony királynői igényekkel lépett fel.”¹⁸ *Az udvarhölgy sajtáságos kalandja* főhősnője, Z. Boriska számára a világ fő sarkpontjait Erzsébet és a meghalt Rudolf trónörökös jelentik. *A Jockey Clubban* is összetalálkozik az álkirályfi egy bizonyos úrnővel, „aki öltözködésében és hajviseletében Erzsébet császárné és királyné divatját követte” (302, vö. 536).¹⁹

14 KRÚDY Gyula, *Jockey Club* = Uó., *Az utolsó gavallér*, szerk., szöveggond. BARTA András, Budapest, Szépirodalmi, 1980, 322, 356.

15 ROBERT MUSIL, *A tulajdonságok nélküli ember*, I, ford. TANDORI Dezső, Európa, Budapest, 1977, 28–30.

16 MÁRAI Sándor, *Az igazi*, Révai, Budapest, 1941, 144.

17 MÁRAI Sándor, *A gyertyák csonkig égnek*, Akadémiai–Helikon, Budapest, 1990, 21–22.

18 KRÚDY Gyula, *Rezeda Kázmér szép élete. Regény a szép Budapestről* = *Utazások...*, II, 143.

19 Vö. még KRÚDY Gyula, *Őszi utazások a vörös postakocsin* = *Utazások...*, 231; KRÚDY Gyula, *A fájó szív 66-ban* = Uó., *Telihold. Elbeszélések 1916–1925*, vál., szöveggond. BARTA András, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 43.

Mivel elérhetetlen volt, Erzsébet királyné szépségét közvetítők tettek ismétlés és utánzás által érzékelhetővé, és hát bizony: kézzel foghatóvá a korabeli férfiak számára.²⁰ Ez a hasonlóságvágy a Monarchia felbomlása után a teljes azonosulásig fokozódik: az uralkodó pár egykori kastélyainak bejárása során Z. A. udvarhölgy Erzsébetté változik át (476–477). És maga Kalandffy is átváltozik Ferenc Józseffé. Nemcsak a dolgozószobájába ül be, nemcsak külsőleg idomul hozzá (ábrázata „akkoriban már kezdett hasonlítani a koronázás évében vert ezüstforintosokhoz”, 478), hanem a császár ruhásszekrényéből magára ölti a „legmagasabb rendfokozatú” öltönyt, amely „egy dragonyos ezredesi uniformis volt” (479). A pár kilovagol a (minden bizonynyal) meghökkent kapus szeme láttára: hová? Nincs válasz: az azonosulásvágy története a teljességbe menetellel felszámolta önmagát.

Erzsébet királyné tudvalevőleg a magyar Habsburg-mitológia különösen kedves alakja, mégpedig elsősorban magyarbarátsága okán. Így van ez Krúdynál is. Erzsébet királyné rokonszenve a magyarok iránt *A sajtáságos nő* című novellának is tárgya:

Mindig Magyarországon szeretnék élni – mondá hallhatólag a császárné. – Itt, e félvad, búskomoly, holdjárta, hangtalan országban lelkem megőrizné harmóniáját.²¹

Romollai, „egykor szabadságharcos” (66), akinek a házában e mondatok elhangzanak, amikor a császári pár megszállt ott, e látogatás és az Erzsébettel való találkozás következtében válik negyvennyolcasból aulikussá (67).

Ideje választ adnunk a kérdésre: mit szimbolizál Krúdynál Erzsébet királyné állandóan, mindenütt jelen levő arca. A választ, noha vonatkozó hely, mint láthattuk, bőven van, egyetlen mondatból is megkísérelhetjük kibontani.

Egy gavallér, egy kisasszony, hiszen egy Krúdy-regényben vagyunk. Az *Aranyidő* hőse, Kálmáni foglalatосkodik történetesen e bekezdésben egy pincéből felszínre mentett, „alélt kisasszonnyal”, akinek először gumicsuklyás fejét szabadítja meg az öltözet szorításából:

Egy fehér, szenvedő, bánatos szív alakú leányarc, amelyet fekete, Erzsébet-királyné-frizurás hajkorona koszorúzott, tűnt elő.

Szép volt ez az arc, mint Magyarország.²²

20 Vö. KRÚDY Gyula, *Z. A. udvarhölgy szeszélye = Telihold*, 475.

21 KRÚDY Gyula, *A sajtáságos nő = Telihold*, 66–67.

22 KRÚDY Gyula, *Aranyidő = Aranyidő*, 536.

Krúdy hasonlata egyfelől a bánat és a szenvedés közös jegyén alapul (hiszen a Krúdy által említett további érzelmi jegyek nem jöhetnek szóba): a hasonlat akkor ér el hatást, ha az olvasó azonosul a szenvedő Magyarországgal képzetével. Azonban Krúdy nem a szenvedés közös mozzanatán keresztül hasonlít, hiszen ez esetben a hasonlat komikus volna, és egyszerre festené rá – túlzással – egy női arca évszázadok „szenvadását” (ami nem utolsósorban modortalanság lenne), és egyszerre fokozná „le” személyes, női bánattá Magyarország sorsát. Ezért az egymástól szemantikailag rendkívül távol álló hasonló és hasonlított, egy látszólag még távolabbi kapcsolódási ponton, a szenvedésben megőrzött szépségen keresztül viszonyítódik egymáshoz. Vagyis Krúdy nem a szépség esztétikai minőségének két megnyilvánulását hasonlítja egymáshoz valamely közös jegyen keresztül, hanem sorsokat mér össze, s a bennük megnyilvánuló közös szépség az együttérés kiváltotta rokonszenv fénytörésében, vagyis ama bizonyos érdek nélküliség feladásában látszik igazán. A hasonlat döbbenetes szépségét fürkészve ezen a ponton előtűnhet, hogy a mondat képi szerkezetét (ahol a kép lényegében: egy érzelmi beállítódás) nem pusztán a narrátor nézőpontjából kiinduló, kétirányú rokonszenv szimmetrikus, kettős villája tűzi össze. A hasonlatot az teszi szilárdná és erőteljessé, hogy a hasonlat metaforája, amely szokatlan módon nem hasonló és hasonlított jelentésének szemantikai szerkezetében található, hanem a szemléltető szubjektív, érzelmi viszonyulásában, mégsem önkényes és esetleges. Azt a viszonyt ismétli meg ugyanis, amelyben maga a hasonló és maga a hasonlított állnak egymással – a szövegvilágon kívüli valóságban. Erzsébet rokonszenvvel viseltetik Magyarország iránt, és Magyarország szereti Erzsébetet, és így Erzsébet, Magyarország és a narrátor a tiszta rokonszenv érzelmi háromszögének stabil alakzatába rendeződnek. E kölcsönös rokonszenv alapja az a közös vonás, amelynek ellenére megőrződik a szépség: a szenvedés. A szenvedés annyival inkább közös, mert (jóllehet jellege más) okozója egy és ugyanaz a személy: egy oldalszakállas férfi, aki tényleges szerelmi háromszögbe fogja a hasonlót és a hasonlítottat. Így a hasonlat tengelyén túl, narrátor tükkörképe helyén a győztes rivális, Ferenc József arca tűnik fel. Ezért van az, hogy a csuklya arctalanságából – a vonzó férfi tekintet vetkőztető pásztyája nyomán – valamennyi női arcból Erzsébet királyné képe bontakozik ki.

Krúdy szerelmi (vagy legalábbis erotikus) háromszög-viszonyokban bontja ki a Habsburg-szimbolikát általában. *Az utolsó gavallér* történetében bonyolódik össze pesti nő és Erzsébet királyné egy borbélyműhely címerén, „a galambbegyű Pest megyei főispánné alakjából és Erzsébet királyné arcából összekombinált” cégéren.²³ Újabb erotikus háromszög:

23 KRÚDY Gyula, *Az utolsó gavallér* = *Az utolsó gavallér*, 173.

„nagy szemtelenség kellett ahhoz, hogy a királyné fejéhez éppen annak a nőnek a testét fessék, akire tudvalevőleg féltékeny volt öfelsége neje” (174). Erre a művészi eljárásra először Bori Imre figyelte fel Krúdýnál anélkül, hogy általánosítani akarta volna: „Az *Árnyékkirály* szövegében még felkísértett a *Jockey Club* szerelmi háromszögének (Rudolf–Vecsera Mária–Bécs Rezső) a lehetősége a Lajos–Mária–íródeák trióban, bár még a *Festett király* is visszhangozta, amikor Szapolyai János és Mária közé odaállítja Crudy püspök alakját.”²⁴

„Csodálatos nőkultusz volt a világon a háború előtt, és így volt Pesten is 1912-ben” – kiált fel Krúdy a *Rezeda Kázmér szép élete* elején (8), és bizvást mondhatjuk, hogy Krúdy e nőkultusz egyik legavatottabb hermeneutájává lett műveiben. Az erotika nemcsak a nemek vonzalmát és hasonlókat jelent Krúdýnál, hanem egy nem-diszkurzív nézőpontot is. Az erotikus nézőpont még olyan tárgyak szemléletét is áthatja, mint például Bécs és Budapest. Budapest és Bécs általában vonzalom és taszítás szembeállításában jelennek meg. Olyan egzisztenciális viszonyulás ez, amelyet a Béccsel és Budapesttel foglalkozó embertudományok nem képesek a maguk eszközeivel visszaadni. Ebben a nem-diszkurzív értelemben terjeszti ki Krúdy férfigőseinek vonzalmát a Habsburg hercegasszonyokra. Az erotika itt természetszerűen szimbolizálódik, szublimálódik, és a nemzetnek a saját történelmétől való elidegenedésének, illetve ezen elidegenedés megszüntetésének lehetőségét feszegeti. Efféle erotikus vonzalmat árul el például *Rezeda Kázmér a Nagy kópében*:

Habsburg főhercegnő volt élete álma a pesti izraelita asszonyság pártfogása után. [...] Ó, Rezeda [...] úr buzgó királypárti férfiú volt, szívesen tartotta volna hátát, hogy azon végighegedüljön egy hercegasszony. (355–356)

A múltó évek Bécsben (1916) főhősének, Máriaaffinak osztályrésze, hogy egyszer eltölthessen egy estét egy kiskocsmában egy hercegnővel, aki az együtt megvásárolt kék dominóért persze már nem jelentkezik újra. Alvinczi hálószobájában „Királynéi ágy állott a hálószoba közepén, amelyet megirigyelhetett volna bármely hercegnő az Osztrák–Magyar Monarchiában” (*Kékszalag hőse*, 313).

Az arisztokrata nők iránti vonzalom a maga első jelentésében biztos mazochizmusnak látszik, azonban allegorikusan Krúdy arra a bizonyosságra utal, amelyet más szimbólumokkal is kifejezett, hogy tudni

24 BORI Imre, *Adalékok Krúdy Gyula utolsó pályaszakasa kérdéséhez* = Uő. *Huszonöt tanulmánya. A XX. századi magyar irodalomról*, Forum, Újvidék, 1984, 136.

illik az idegenség Habsburgok és magyarok között aligha szüntethető meg:

Ezek a hétágú, kilencágú, tizenkilencágú csukott koronájú főnemesek és főnemesnők úgyse tekintik magát egyenrangúnak önmagukkal, ha százszor meg százszor lefózi őket gavallérságban, nobelségben, nemességben. [...] Ami pedig a szerelmüket illetné, Alvinczi úr! A Renz-cirkuszba menjünk, ha még igaz érzelmeket keresnénk a városban. (203–204)

Krúdynál a dualizmus kora egyszerre aranykor és dekadencia; e két nézőpont egyszerre érvényesül. Az a megfogalmazás, hogy Magyarország Ferenc József bevonulásával veszítette el szüzességét, egyértelműen a kuruc történetiszemlélet álláspontja, amelynek számára minden, ami túlélte Világost, valamiképpen magán viseli a győztesekkel való közösködés bünteljes jegyeit. Krúdy kettős szemlélete, kettős nosztalgiája, kettős egzisztenciális szorongása respektíve a Magyarországot ért kettős veszteségre reflektál.

Fábrri Anna elemzi a kétszínűség világformáló jellegét a Krúdy-szövegekben, és utal egy olyan alak-ambivalenciára, amely akár 1848/49 és 1867 egymásra vetülésének a szimbóluma lehetne: „Az egyik 1925-ös Szindbád-novellában (*Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek az első urát felakasztották*) esik szó a »vexir-kép«-ről, amely szinte a Szindbád körüli világ egészét jelképezhetné. [...] »Előlről tán Deák Ferencet mutatta a kép, de jobb felől nézve bizvást Kossuthot, míg baloldról Garibaldit vagy más titkolnivaló férfit.«²⁵

„Magyarországon nem lehet más szempontból tanulni a történelmet, mint hazafias szempontból. Még ha nem is volna mindenben igazunk...” – írja Krúdy, feltéve de meg nem engedve, a *Kékszalag hőse* című regényben (411), s az elvárás végig ott munkál regényeiben, hogy a történetmondás a Monarchia-nosztalgia mellett mindig tekintettel legyen a sajátos nemzeti szempontokra is. Az osztrák–magyar összeférhetlenség felemlítése fonák kísérője a Ferenc József-nosztalgiának.²⁶

A *Repülj, fecském* című elbeszélés ábrázolja a kuruckodó társadalmi réteg tagjait, akiknek beszédjében az ’osztrák’ helyett kéznél van egy még jobban a külön- és szembenállást hangsúlyozó terminus, még a régi kuruc idők szótárából: a ’német’.²⁷ E nézőpont állandó jelenléte, sőt

25 FÁBRRI Anna, *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*, Magvető, Budapest, 1978, 62.

26 Lásd pl. a *Kékszalag hőse* alábbi helyeit: 470, 198, 200.

27 KRÚDY Gyula, *Repülj, fecském* = *Az utolsó gavallér*, 7–8.

olykori uralomra jutása sajátos színben tünteti fel a Habsburg-mitológiát. Arra irányítja rá a figyelmet, hogy Krúdy szimbólumai mégiscsak a nemzeti történelem értelmezését adják ki, jöllehet a Monarchia-irodalom motívumai segítségével. Kuruc és labanc történetiszemlélet Krúdy-féle erotikus értelmezésének egyik kétségtelen örököse Esterházy Péter. Amint Kocziszky Éva rámutat, Esterházynál „Tágabb történeti szintéren ez az »alagút« a »kurucz« nőiségének fő tartozéka, melyet a »labancz« beleváló férfiassága egészít ki. E nagy történeti hagyományú szeretői páros érzéki élvezetét Esterházy rendkívüli írói leleménnyel festi le, elbeszélvén a kielégülés – bibliai allúziót keltő szellemes szavát idézve, a »rájövés« (értsd: a hatalomgyakorlás[)] – mindenkori módzatait.”²⁸

Jókai felfedezte a magyar irodalom számára Bécsset, Krúdy pedig meg próbálja menteni az irodalomban az elveszett életformát. Krúdynál Rudolf főherceg is Bécs szerelmesei közé tartozik:

De nem akarok Bécsből sem elmenni, szeretem ezt a várost. Szeretem, amikor az őszi szél dúdol végig az utcákon, hogy a keskeny, magas házak kéményeiben mind mozogni kezdenek a kísértetek, akiket már elfelejtettek a lakosok. Édesanyám! Én még azt is szeretem Bécsben, hogy némelyik utcának sör- és virsliszaga van, és az emberek hosszú léptekkel, a hátuk megett lelógatott esernyővel mennek a kocsmá felé, mintha hivatalba mennének. Csak az egy Bécs. (*Jockey Club*, 385)

Ez az utóbbi mondat válik a fő, emblematikus szólammá a *Jockey Club* című regényben (pl. 273), és másutt is, mint a *Primadonnában*: „Csak egy Bécs van a világon [...] A legbarátságosabb város.”²⁹

Bécs a magyaroknak egyszerre otthonos és idegen – újabb Krúdy-felismerés, amely egészen Esterházy Péter *unheimlich* Bécséig érzeteti hatását. Ennek a viszonyulásnak a testet öltött képviselője Alvinczi Eduárd (*Őszi utazások*, 167). Krúdy egyszerű szimbólummal, a tényleges jelenlét és távollét logikai szembenállásának feloldásával fejezi ki otthonosság és idegenség együttes érzését Béccsel kapcsolatban. Alvinczi bejárta az egész világot, és ezzel egyszerre „szinte egész életét” Bécsben töltötte. Otthonossága ellenére „néha idegen utazó módjára ment át a

28 KOCZISZKY Éva, *Pénélopé leple = Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986–1988*, szerk. BALASSA Péter, Magvető, Budapest, 1988, 38. A *Termelési-regényben* e szemantikai (és politikai) tradícióval való játékról vö. még RADNÓTI Sándor, *Az ambivalens műbírálat = Diptychon*, 74 skk.

29 KRÚDY Gyula, *Primadonna = Az utolsó gavallér*, 567.

Burg egyik kapuján, hogy szemügyre vegye, vajon mit csinál Ferenc József, és a vártán a zsandár” (168). Ugyanez nemzeti szimbólumokkal kifejezve így hangzik: „Bár Rákóczi Ferencsel tartott atyafiságot, mindig bizonyos áhítatos érzéssel lépkedett el az érclovakok mellett, és a diadalnapun át csendesen elballagott.”

Krúdy leírása tárgyyszerű, konkrét, reális térben mozog, és az emelkedett áhítattól az otthonos aprólékosságig terjed. Alvinczi Bécsbe privát Bécs, és az elbeszélés hőse nem vegyül a magyarokkal: „Csak azokat a fogadókat kerülte el, ahová a pestiek, illetőleg az úgynevezett magyarok szoktak megszállani Bécsben” (168).

Alvinczi familiáris viszonyban van Ferenc Józseffel, akire „haragszik”, és ezért „ellenőrizte a császár cselekedeteit” (169), és lovagiasságból leckét adott neki, kifizetvén Schratt Katalin adósságát, amiért is a császár kitiltotta, vagyis felszámolta ezt a kétarcú viszonyt. MERTHOGY Alvinczi „kuruca” (169) Ferenc Józsefnek, az ő pincéjéből issza az aszút, de „a hazáért”, és Krúdy emlékeztet arra is, hogy „Igazi magyar úriember akkoriban még nem ivott sört” (185). Mégis viszonyítási pont, mérce az uralkodóház Alvinczi számára. Így van ez az evés-ivás terén is (186–187). Alvinczi hangsúlyosan egy polcra helyezi magát Ferenc Józseffel („így jutott eszembe, hogy magam is összekötöttest keresek a londoni Rothschilddal, aki Ferenc József bizalmát bírja – mond egyszerűen Alvinczi úr”, *Kékszalag hőse*, 276–277), ugyanakkor lakását az uralkodó pár képeivel díszíti (312). Alvinczi mértéktartásának tétje van, sajtós megőrző, ha tetszik, konzervatív tétje. Egy regényében (*Valakit elvisz az ördög*) Krúdy reflektál a maga regényhősének motívumaira, és félig ironikusan kimondja:

A magyar középosztály megmentéséről van szó, abban fáradozik Alvinczi Eduárd. Talpra kell állítani ismét a régi magyar nemességet. Vissza kell vásárolni udvarházait, hétszilvafáit, kötelezvényeit, váltóit. Úrrá kell tenni ismét a dzsentrit, mert nélküle elpusztul Magyarország.³⁰

A *vörös postakocsi* 1913-as előszavában, Kiss Józsefhez írott levelében Krúdy még úgy nyilatkozik, hogy férfiakról és nőkről, e nem különösképpen emelkedett témáról akart „pesti” regényt írni: „Mit lehet írni Pestről? Ordináré passzió, mint az állatkínzás.” A Monarchia-beszéd-mód kibomlásával azonban Pest egyre fontosabb szerepet kap műveiben. Budapest múltját is kettős fátyol takarja. A „rég”-t is fátyol fedi, és

30 KRÚDY Gyula, *Valakit elvisz az ördög* = *Nyolc regény*, 995.

az „elmúlt”-at is. A homályos fogalmazás oka, hogy Krúdynál – időkezelésének megfelelően – nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik reális időpillanathoz köthetjük Budapest átváltozását. Inkább azt mondhatjuk, hogy a két beszédmód párhuzamosan fut Krúdynál, és a dualizmus kori, századfordulós Budapest képe mintegy megkettőződik. Krúdy Budapest-története a mitikus időben játszódik, ahol nincs értelme rákérdezni az idő lineáris folyására, ahol az előbb-utóbb nem kronológiai egymásután, hanem a jóból a rosszba, az ártatlanságból a bűnbe vivő erkölcsi változás egymásutánja. Krúdy egyszerre idézi fel a kuruc hagyományt és a Monarchia-beszédmódot. Pest „közönyös” az uralkodó iránt és ugyanakkor „mindenképpen” Ferenc József „kedvét kereste”: e két értékelés két egymást követő mondatban mutatja Krúdy ambivalens viszonyulását (*Mi látott Vak Béla*, 73–74).

A kezdeti állapot a bűnbeesés előtti idillé, amelyről szintén a *Mi látott Vak Béla szerelemben és bánatban* számol be (7–8). Budapest békében él a maga 48-as emlékeivel, és a társadalmi rétegek harmonikusan megférnek egymással, a szolidaritás mindent áthat. Ugyanakkor Krúdynál jelen van a másik Pest is, a bérházak állott levegője, oly leírásban, amelyet Esterházy Péter sem tart idejétműltnak: „Ahol az udvari lakásokban görnyedt a gond, savanyodott a szegénység, a köhögő gyermeket a káromkodó házmesterrel ijesztgették, az asszonyokat legfeljebb a mindennapi pletyka mulattatta a vasrácsos folyosókon, a férfiak a kocsmába és kávéházba menekültek a szörnyű otthon elől” (102).³¹ A kreativitás olvasztótégelye, Budapest szintén megjelenik Krúdy leírásában, az *Őszi utazások a vörös postakocsin* című regényben:

Idegyszerű, új világ keletkezik Pesten, ipari és kereskedelmi szaga van minden embernek, fantasztikus ügynökök raja nőtt az aszfaltból, a svindlit büszke vállveregetéssel munkának nevezik, rengeteg új lámpát gyűjtanak, és a legszegényebb embernek is van telefonja. [...] Szinte amerikai verseny keletkezik a hírlapok és egyéb üzleti vállalkozások között. A kávéházak negyedévenként cserélnek gazdát. [...] »Üzlet!« Úgy hangzik ez a szó, mit a trombitaharsogás. (231–232)

Bécs és Budapest a legegyszerűbb séma szerint egymás alteregói, mint Rudolf királyfinak és Bécs Rezsőnek a két városban folytatott kettős élete.³² Az alteregó-séma szerint a világ megismétlődik. Ami megtörté-

31 Vö. ESTERHÁZY Péter, *Az idő városa = Uő., Egy kékharsnya följegyzéseiből*, Magvető, Budapest, 1994, 180.

32 A kérdéshez lásd SZÖRÉNYI László, *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben = Uő., „Multaddal valamit kezdeni”*, Magvető, Budapest, 1989, 222–229.

nik itt, megtörténik ott is.³³ A *Valakit elvisz az ördög* című regényben a közös folyóra, a Dunára utaló nevű Régensburger Amanda mesél az apjáról, akinek életformájává, sőt lételemévé vált a második, némiképp titkos egzisztencia Bécsben (1987).

Bécs és Budapest között a másik viszonya a befogadó kultúra viszonyulása a kreatív kultúrához. A recepció iránya egyértelmű: „Bécs és Budapest sokkal közelebb volt egymáshoz, mint valaha, az ott este elhangzott nóták másnap már Pesten voltak.”³⁴ Ez a receptív magatartás a téveszmék recepciójára is kiterjed: „Pest a bolondok városa. Kis házak vannak benne, kevés ember hord cilindert az utcán, többnyire jó emberekkel lehet találkozni, akik mindenféle hazugságot elhisznek, amit a bécsiek mondanak...” (*Jockey Club*, 298). Egy újabb oppozicionális viszony értelmében ami Bécsben értékes, igazi, az Pesten silányabb, talmi utánzat formájában tűnik fel. Bécs és Budapest viszonyának ilyenértékelése független a történeti rekonstrukció tényeitől (*Nagy kópé*, 318–319).

Ez a viszonyulás, az állandó hozzámérődés az eredetihez voltaképpen Budapest egyik legfontosabb létmódjává válik. Krúdynál maguk a pesti épületek is Bécshez viszonyítják önmagukat, mint például a *Tótágas* című elbeszélésben: „a Wenckheim palota oly majesztétikusan mereg, mintha mindig arra gondolna, hogy mily jó volna Bécsben, a Svarcenberg téren álldogálni, és esténként főhercegasszonyokat fogadni”.³⁵ Az *Aranyidőben* ugyanígy különbség van a külsőre hasonlatos paloták között (600). Egy újabb lehetőség Bécs és Budapest összehasonlításában annak vizsgálata, hogy mennyire állnak közel Ferenc József szívéhez. Bécs az első, Budapest a második:

Alvinczi Eduárd világléletében pedáns ember volt, aminthogy nem is lehetett másforma egy úriember, aki Ferenc József, a legpedánsabb uralkodó alatt anyyi esztendő telttött akár Bécsben, a birodalom fővárosában, akár Pesten, a birodalom második székvárosában, ahol ugyancsak, megfeljebb negyvenyolc órai előzetes bejelentés után: bármikor megjelenhetett az uralkodó, hogy végigkocsizzon a megszokott útvonalakon, a Nyugati pályaudvaron megérkezve és a Keleti pályaudvaron elutazva, hogy mindenkinek jusson belőle Pesten. (*Kékszalag hőse*, 457)

33 Vö. például a bécsi és budapesti lóversenyek párhuzamos leírásait a *Kékszalag hőse*-ben (179, 331) és *A vörös postakocsiban* (94).

34 *Az igazi sztvodobogtató, aki utoljára Pesten járt* című írást idézi FRIED István, *Előszó = Lélektől lélekig. Osztrák–magyar–közép-európai összefüggések*, szerk. Uő., SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 2000, 4.

35 KRÚDY Gyula, *Tótágas = Telihold*, 119.

A két főváros szemlélete és megjelenítése Krúdy Gyula műveiben olyan kérdés, amely az összes többi szimbólummal, az uralkodópárral, az erotikával, a történet szemlélettel kapcsolatban van: kiválóan alkalmas ugyanis e kettős kölcsönviszonyok kivetítésére, tárgyasítására. Jókai utazik, és utaztatja hőseit, ahogyan kedve tartja, és nem méricskél sem itt, sem ott. Az, hogy Budapest és Bécs nem két esetleges nagyváros, amelyben és amelyek között szabadon és szimbolikus terhek nélkül lehet közlekedni, hanem problematikus oppozícióban állnak egymással, Krúdynál jelenik meg először.